

УДК 37:338

ДОСТУПНІСТЬ ТА ЯКІСТЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ

Ігнатенко Т.С.

Університет банківської справи
Національного банку України

У статті розглянуто проблеми доступності та якості вищої освіти в Україні в контексті становлення середнього класу. Проаналізовано зміни у кількості вищих навчальних закладів. Досліджено стан системи фінансування сфери вищої освіти, а також системи кредитування навчання. Зроблено висновок про відсутність комплексної системи забезпечення якості вищої освіти в Україні. Окреслені шляхи досягнення ефективної міжнародної академічної мобільності.

Ключові слова: середній клас, вища освіта, фінансування, освітнє кредитування, інтернаціоналізація освіти, Болонський процес, академічна мобільність.

Постановка проблеми. Одним із критеріїв ідентифікації середнього класу є високий рівень освіти і професійна кваліфікація, які надають високий соціальний статус, визнаний у суспільстві. В розвинутих країнах саме фахівці з вищою освітою традиційно складають основу середнього класу. Отже завдання політики становлення середнього класу в гуманітарній сфері полягають у створенні передумов для отримання населенням доступної та якісної вищої освіти.

Метою статті є дослідження доступності та якості вищої освіти України в контексті становлення середнього класу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам фінансування та якості вищої освіти в Україні присвячені напрацювання таких дослідників, як А. Безрукова, М. Білінець, І. Богачевська, Н. Бошота, С. Здіорук, В. Орос, О. Плахотнік, М. Репко, Ю. Руда, О. Слободян, Є. Стадний, А. Чирва. Водночас важливість вирішення проблеми формування середнього класу в Україні обумовлює необхідність подальших досліджень у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Державна політика у сфері вищої освіти ґрунтується на принципах сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти протягом життя; доступності вищої освіти; інтеграції системи вищої освіти України у Європейський простір вищої освіти, за умови збереження і розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи; наступності процесу здобуття вищої освіти; державної підтримки підготовки фахівців з вищою освітою для пріоритетних галузей економічної діяльності, напрямів

фундаментальних і прикладних наукових досліджень, науково-педагогічної, мистецької та педагогічної діяльності [1].

Доступність вищої освіти пов'язана із наявністю в країні вищих навчальних закладів, станом системи фінансування сфери освіти, а також системи кредитування навчання.

Для України характерною є надзвичайно широка мережа вищих навчальних закладів та невелика чисельність студентського контингенту в одному ВНЗ (табл. 1).

Кількість ВНЗ III-IV рівня акредитації у 2016/2017 н. р. складала 287 одиниць, що на 28 закладів менше, ніж у 2000 році, отже відбулося незначне скорочення їх мережі. Чисельність студентів складає 1,4 млн. осіб, що на 33,5 тис. менше, ніж у 2000 році. Середній контингент студентів в одному вищому навчальному закладі становить 4,77 тисяч осіб, а у вищих навчальних закладах Європи він вимірюється десятками тисяч.

Форми фінансування вищої освіти в Україні традиційно поділяються на державні та приватні, тобто фінансування здійснюється як за кошти бюджетів (державного та місцевих), так і на приватній основі. У 2016 р. більше половини зарахованих абітурієнтів (51% від загального обсягу) навчалися за кошти держави, порівняно із 38% у 2010 р. Рівень державних витрат на вищу освіту в Україні становить 1,1-1,4% ВВП, тоді як в розвинених країнах – близько 1% ВВП [3]. Проте, слід зауважити, що абсолютний ВВП України є досить низьким, що не дозволяє досягти такого рівня фінансування освіти, який би забезпечив її сталий розвиток.

Наявність двох категорій студентів (згідно форм фінансування освіти) породжує певну

Таблиця 1

Кількість вищих навчальних закладів та чисельність студентів в Україні

Зміни (2016-2000), +,-	Навчальні роки						Зміни (2016-2000), +,-
	2000/2001	2005/2006	2010/2011	2014/2015	2015/2016	2016/2017	
Кількість ВНЗ III-IV рівня акредитації, од.	315	345	349	277	288	287	-28
Кількість студентів, тис. осіб	1402,9	2203,8	2129,8	1438,0	1375,2	1369,4	-33,5
Середня кількість студентів у ВНЗ, тис. осіб	4,45	6,39	6,10	5,19	4,78	4,77	+0,32

Джерело: розраховано за [2]

несправедливість. Перша категорія навчається безкоштовно (навчальні заклади отримують бюджетне фінансування через механізм державного замовлення), студенти мають право на соціальну, академічну, іменні стипендії, можуть брати участь у субсидованих державою програмах закордонного стажування тощо.

Друга категорія сплачує за навчання в повному обсязі та не може розраховувати на державні стипендії. У цьому зв'язку ключовою проблемою обмеження доступу до вищої освіти є розповсюдження в Україні бідності. Порівняно більші труднощі доступу до вищої освіти притаманні сільській молоді, що зумовлено низьким рівнем доходів сільських сімей. Проблемою платного навчання у ВНЗ є поширення при цьому вторинної зайнятості студентів з причини низьких доходів сім'ї. Вторинна зайнятість студентів, в свою чергу, негативно впливає на якість їх навчання.

Дослідники називають ще й таку проблему у сфері фінансування вищої освіти, як відсутність практики державного стимулювання участі корпоративного сектору у фінансуванні вищої освіти. В Україні не створено реальних програм заохочення бізнесу до цього: немає податкових пільг, практики софінансування, відсутні державні гарантії інвестицій в освіту, не запроваджено гарантування банківських кредитів на здобуття освіти [4, с. 21].

Погоджуємось із висновками Н.В. Бошоти та В.І. Орос про те, що «вітчизняна вища школа нездатна виконувати покладені на неї обов'язки за причини тотальної нестачі фінансових коштів, спрямованих в дану сферу». Головною причиною цього дослідники називають розбалансований механізм державної політики в напрямі спрямування та використання державних коштів [5, с. 800].

У багатьох країнах проблему рівного доступу молоді до вищої освіти вирішують за допомогою пільгового державного освітнього кредитування. В європейських країнах та країнах Балтії надаються державні кредити на отримання вищої освіти, в США діє як державне, так і комерційне кредитування, у Східній Азії кредити, в основному, мають комерційний характер. В Україні право громадян на державне пільгове довгострокове кредитування на здобуття освіти регламентується Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні».

Умови та порядок надання освітніх кредитів регулюються постановою КМУ від 16.06.2003 № 916 «Про затвердження Порядку надання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти». На умовах, визначених цим Порядком, право на отримання пільгового державного кредиту для здобуття вищої освіти за денною, вечірньою та заочною формами навчання мають молоді громадяни України віком до 28 років, які успішно склали вступні іспити або навчаються на будь-якому курсі вищого навчального закладу. Суми бюджетного призначення для кредитування освіти, виділяються Міністерству освіти і науки, яке, в свою чергу, розподіляє їх між вищими навчальними закладами. Сума кредиту повертається із сплатою 3% річних протягом 15 років починаючи з дванадцятого місяця після закінчення навчання у ВНЗ з виплатою щороку однієї п'ятнадцятої

частини загальної суми одержаного кредиту та відсотків за користування ним [6].

Проте аналіз ситуації із розвитком цієї форми забезпечення доступності вищої освіти свідчить, що, незважаючи на потребу в освітньому кредитуванні студентів та наявність необхідних нормативних документів, система державного кредитування здобуття вищої освіти в Україні на сьогоднішній день не працює. Бюджетна програма «Державне пільгове довгострокове кредитування на здобуття освіти» у 2011-2012 роках затверджувалася, але не виконувалася, а починаючи із 2014 року в Державному бюджеті України не передбачаються видатки на кредитування здобуття вищої освіти [7, с. 37].

Таким чином, можна зробити висновок про наявність низки проблем, пов'язаних із забезпеченням в Україні доступності вищої освіти.

Якість вищої освіти в Україні досягається різними шляхами: впровадженням Болонського процесу, створенням Національної рамки кваліфікацій, поширенням процесів інтернаціоналізації та мобільності у вищій освіті. У травні 2005 року Україна приєдналася до Болонського процесу, головна мета якого – консолідація зусиль освітянської громадськості й урядів країн Європи для істотного підвищення конкурентоспроможності європейської системи вищої освіти у світовому вимірі.

В рамках інтеграції української освіти до Європейського освітнього простору було здійснено наступне: введено в дію «Комплекс нормативних документів для розробки складових системи галузевих стандартів вищої освіти»; затверджено Порядок зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти; запроваджено ступеневу систему вищої освіти; створено Державну акредитаційну комісію (ДАК), яка забезпечує додержання вимог до вищої освіти. Проте, є певні проблеми із заключенням Угод про взаємне визнання та еквівалентність документів про освіту і вчені звання, згідно яких в інших країнах визнаються дипломи, видані в Україні. На сьогоднішній день такі угоди укладено лише із 22 країнами [8].

Згідно із Законом України «Про вищу освіту» постановою КМУ від 15.04.2015 р. № 244 було утворене Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО) як постійно діючий колегіальний орган. Повноваження цього органу включають наступне [9]: формування вимог до системи забезпечення якості вищої освіти, розроблення положення про акредитацію освітніх програм; аналіз якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів; проведення ліцензійних експертиз; погодження розроблених МОН стандартів освітньої діяльності та стандартів вищої освіти за кожною спеціальністю. Свою діяльність Агентство фактично розпочало лише у червні 2017 року.

Про інертність державної політики у сфері освіти свідчить також тривалість процесу формування і запровадження національної системи кваліфікацій (НСК). Основою цих дій є узгодження національної системи кваліфікацій із системою кваліфікацій Європейського простору вищої освіти. Передбачається, що Національна система кваліфікацій охоплюватиме всі рівні кваліфікації і види начальної, середньої, професійно-техніч-

ної, вищої, післядипломної, неформальної та інформальної освіти, навчання впродовж життя особи. Структура національної системи кваліфікацій є близькою до Європейської структури кваліфікацій (EQF) і включає наступні складові:

- Національну рамку кваліфікацій;
- професійні стандарти;
- галузеві та міжгалузеві ради з питань розробки стратегії професійних умінь, визначення професійних стандартів та професійних кваліфікацій;
- спеціально уповноважений орган у сфері регулювання кваліфікацій;
- кваліфікаційні центри;
- систему забезпечення якості кваліфікацій.

Національна рамка кваліфікацій (НРК) – це системний і структурований за компетентностями опис кваліфікаційних рівнів, вона призначена для використання органами виконавчої влади, установами та організаціями, що реалізують державну політику у сфері освіти, зайнятості та соціально-трудова відносин, навчальними закладами, роботодавцями, іншими юридичними і фізичними особами з метою розроблення, ідентифікації, співвіднесення, визнання, планування і розвитку кваліфікацій. Робота по створенню та впровадженню НРК розпочалася ще в 2010 році, було розроблено декілька її проектів, розроблено проект Закону України «Про національну систему кваліфікацій», який так і не був прийнятий. У листопаді 2011 року Національну рамку кваліфікацій було затверджено.

В кінці 2016 року КМУ видав розпорядження за № 1077-р «Про затвердження плану заходів із впровадження Національної рамки кваліфікацій на 2016-2020 роки», тобто робота по впровадженню цього документа триває вже шість років. Дослідники вказують на те, що на сьогодні офіційне визнання НРК України в Європейському просторі вищої освіти відсутнє. Це обумовлене низькими темпами впровадження НРК, що унеможливує оцінку її впливу на зв'язок між освітою та ринком праці та проведення самосертифікації [4, с. 34]. Отже, можна зробити висновок про інертність державної політики у сфері освіти та зайнятості. Також погоджуємось із О.В. Плехотнік в тому, що «комплексної системи забезпечення якості вищої освіти в Україні ще не створено» [10].

Дослідження показують, що Україна активно включилась у процеси інтернаціоналізації та мобільності у вищій освіті. Інтернаціоналізація вищої освіти – це процес досягнення вищою освітою рівня глобального масштабу; процес інтеграції освітньої, дослідницької та адміністративної діяльності ВНЗ з міжнародною складовою. Ці процеси включають індивідуальну мобільність (студентів, науковців, викладачів); створення спільних міжнародних освітніх і дослідницьких програм; формування міжнародних освітніх стандартів з метою забезпечення якості освіти.

Особливе значення для української вищої освіти має розвиток академічної мобільності або можливості учасників освітнього процесу навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність в іншому вищому навчальному закладі (науковій установі) на території країни чи поза її межами [1]. Академічна мобільність

збільшує шанси людини на професійну самореалізацію, а також підвищує якість трудових ресурсів національної економіки. З нашої точки зору, це один із інструментів формування прощарку середнього класу із числа студентів. Позитивними результатами міжнародної академічної мобільності дослідники вважають такі [11]:

- можливість здобуття високого якісного освітнього і наукового рівня;
- збагачення досвідом, а саме збагачення людського капіталу (освітньої та культурної його складової частини);
- можливість подальшого вдалого працевлаштування;
- підвищення конкурентоспроможності вищої освіти.

Законодавством України декларується широкий перелік напрямів міжнародного співробітництва ВНЗ, зокрема: участь у програмах двостороннього та багатостороннього міждержавного і міжуніверситетського обміну студентами, аспірантами та науково-педагогічними працівниками; проведення спільних наукових досліджень; організація міжнародних конференцій, симпозіумів, конгресів; участь у міжнародних освітніх та наукових програмах; спільна видавнича діяльність та ін.

У 2015 році Постановою КМУ було затверджене Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність, у якому визначені форми академічної мобільності для студентів, а саме [12]: навчання за програмами студентського обміну у ВНЗ-партнері; навчання за спільними освітніми програмами; мовні і наукові стажування; навчальна (дослідницька, виробнича) практика; участь у літніх школах; участь у конференціях та семінарах.

Число українців на студіях в іноземних університетах у 2015 році становило 59648 осіб [13], що на 29,0% більше, ніж у 2000 році. Серед найбільш бажаних для навчання країн виділяються Польща, Німеччина, Канада, Італія, Чехія, США, Іспанія, Австрія, Франція та Угорщина. Найбільшою є частка українців серед іноземних студентів у Польщі (53%). У більшості випадків українці їдуть навчатися за кордон з намірами залишитися там на постійне проживання.

Таким чином, останнім часом все більше українських студентів здобувають освіту за кордоном, хоча дослідники констатують, що міжнародна академічна мобільність розвивається в Україні дуже повільно [14]. Науковці також стверджують, що на сьогодні в Україні відсутня національна стратегія інтернаціоналізації вищої школи. Серед ключових проблем академічної мобільності, перш за все, слід виділити брак фінансування, інертність академічної спільноти, недостатній рівень володіння громадянами іноземними мовами, нерозробленість спеціальних методів і механізмів академічного обміну, відсутність інфраструктури, яка б забезпечувала ефективний обмін [15, с. 30].

Для України досягнення ефективної міжнародної академічної мобільності в контексті Болонського процесу реальне лише за умови створення продуктивної системи національної мобільності, нормативно-правової бази, розроблення організаційно-економічних механізмів,

визначення джерел фінансування та готовності до партнерства.

Висновки. Існуюча система фінансування вищої освіти в Україні є неефективною та застарілою. В країні відсутня практика державного стимулювання участі корпоративного сектору у фінансуванні вищої освіти, не працює система державного пільгового освітнього кредитування. В Україні повільно впроваджується Національна рамка кваліфікацій, відсутня національна стратегія інтернаціоналізації вищої школи. Можна зробити висновок про певну інертність державної політики щодо забезпечення доступності та якості вищої освіти.

Для вирішення проблеми формування середнього класу в Україні держава повинна застосувати комплекс заходів, спрямованих на покращення якості та доступності вищої освіти. Рівень державних витрат на вищу освіту, з нашої точки зору, повинен становити 1,5% валового внутрішнього продукту. Доступність вищої освіти можна забезпечити шляхом удосконалення механізму державного пільгового освітньо-

го кредитування. Для активізації освітнього кредитування в Україні необхідно розробити механізм забезпечення економічної доцільності участі комерційних банків в цій системі. При розробці цього механізму доцільно скористатись досвідом освітнього кредитування в США. Саме в цій країні студентські кредити мають давню традицію, а система кредитування освіти має статус державної програми.

У напрямі посилення інтернаціоналізації вищої освіти в Україні, що означає підвищення її якості, необхідним є використання позитивного зарубіжного досвіду в аспектах модернізації освітніх систем конкретних держав, проведення спільних наукових досліджень з іноземними ВНЗ-партнерами, співробітництво з міжнародними асоціаціями, фондами, організаціями щодо розвитку міжнародної освіти, проведення міжнародних наукових конференцій, семінарів, симпозіумів, подолання економічних перешкод, що пов'язані з участю професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів у освітніх заходах за кордоном, обмін інноваціями в галузі освіти.

Список літератури:

1. Закон України «Про вищу освіту» від 1.07.2014 р. № 1556-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
2. Статистична інформація з офіційного веб-сайту Державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Репко М. Освіта по-українськи / М. Репко, Ю. Руда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2017>.
4. Моніторинг інтеграції української системи вищої освіти в Європейський простір вищої освіти та наукового дослідження: моніторинг. дослідж.: аналіт. звіт / Міжнарод. благод. Фонд «Міжнарод. Фонд дослідж. освіт. політики»; за заг. ред. Т.В. Фінікова, О.І. Шарова – К.: Таксон, 2014. – 144 с.
5. Бошота Н.В. Проблеми та перспективи фінансування вищих навчальних закладів України / Н.В. Бошота, В.І. Орос // Молодий вчений. – 2017. – № 10(50). – С. 799–802.
6. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку надання цільових державних кредитів для здобуття вищої освіти» від 16.06.2003 р. № 916. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua>.
7. Білінець М.Ю. Освітні кредити як джерело фінансування вищої освіти: світова практика та українські реалії / М.Ю. Білінець // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 15. – С. 34–38.
8. Інформація з офіційного веб-сайту Міністерства освіти і науки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua>.
9. Постанова КМУ «Про утворення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти» від 15.04.2015 р. № 244 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua>.
10. Плахотнік О.В. Гармонізація національної та європейської освіти в сучасних умовах їх реформування / О.В. Плахотнік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpviknu_2015_50_58.
11. Безрукова А. Академічна мобільність студентів: переваги та недоліки / А. Безрукова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <dspace.udpu.org.ua>.
12. Постанова КМУ «Про затвердження Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність» від 12.08.2015 р. № 579 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>.
13. Слободян О. Українські студенти за кордоном: скільки та чому / О. Слободян, Є. Стадний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cedos.org.ua>.
14. Здіорук С.І. Академічна мобільність як фактор інтеграції України у світовий науково-освітній простір: аналітична записка / С.І. Здіорук, І.В. Богачевська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>.
15. Чирва А.С. Тенденції інтернаціоналізації змісту вищої освіти в університетах Канади: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук.: спец. 13.00.01 / А.С. Чирва. – Суми: Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, 2012. – 269 с.

Игнатенко Т.С.

Университет банковского дела
Национального банка Украины

ДОСТУПНОСТЬ И КАЧЕСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК ПРЕДПОСЫЛКИ СТАНОВЛЕНИЯ СРЕДНЕГО КЛАССА В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье рассмотрены проблемы доступности и качества высшего образования в Украине в контексте становления среднего класса. Проанализированы изменения в количестве высших учебных заведений. Исследовано состояние системы финансирования сферы высшего образования, а также системы кредитования обучения. Сделан вывод об отсутствии комплексной системы обеспечения качества высшего образования в Украине. Указаны пути достижения эффективной международной академической мобильности.

Ключевые слова: средний класс, высшее образование, финансирование, образовательное кредитование, интернационализация образования, Болонский процесс, академическая мобильность.

Ignatenko T.S.

University of Banking
of the National Bank of Ukraine

ACCESSIBILITY AND QUALITY OF HIGHER EDUCATION AS A PRECONDITION FOR THE ESTABLISHMENT OF THE MIDDLE CLASS IN UKRAINE

Summary

The article deals with the problems of accessibility and quality of higher education in Ukraine in the context of the formation of the middle class. Analyzed the changes in the number of higher educational institutions. The state of the system of financing of the sphere of higher education, as well as the system of crediting of studies, is researched. The conclusion is made that there is no comprehensive system of quality assurance in higher education in Ukraine. Outlined the ways of achieving effective international academic mobility.

Keywords: middle class, higher education, financing, educational lending, internationalization of education, Bologna process, academic mobility.